

De gietindustrie in Mechelen

Een economische en culturele situering tot de 18^e eeuw

Koen Cosaert,
Directeur van de Koninklijke Beiaardschool 'Jef Denyn'

Mechelen en de economische ontwikkeling in de Nederlanden tijdens de late middeleeuwen.

Op het einde van de middeleeuwen behoren de Nederlanden, samen met Noord-Italië, tot de dichtst bevolkte gebieden van de toenmalige wereld. Dankzij een gunstige geografische ligging kent deze streek een continue bloei van handel en nijverheid. De nabijheid van de zee en een aantal goed bevaarbare rivieren, gecombineerd met de kruispunten van verscheiden internationale landwegen, maken de omgeving aantrekkelijk voor handelaars en ambachtslieden. Hun nederzettingen groeien uit tot dichtbevolkte handelsgemeenschappen, die weinig op hebben met feodale gezagsdragers. Zij leggen zich in de eerste plaats toe op het verdedigen van de eigen belangen. De bevolking in de Nederlanden ontwikkelt op dat moment een dynamiek, die elders in Europa, in de meer uitgestrekte landelijke zones, ontbreekt. Ook op taalkundig gebied bevinden deze mensen zich in een uiterst gunstige positie. Daar het Middelnederlands dicht aanleunt bij de Nederduitse dialecten, bestaat er geen enkel communicatieprobleem met de hanzesteden. De noordelijke kusten tot aan het Balticum staan voor hen open. Zij zijn evenzeer vertrouwd met de Romaanse taalwereld door de aanwezigheid van Franstalige gebieden in Vlaanderen, Henegouwen en Artesië. Ook de nabijheid van Frankrijk speelt hierbij een rol. De Nederlanden bevinden zich in een ideale positie om als draaischijf te fungeren in de handel tussen Noord- en Zuid-Europa.

Aanvankelijk ligt het zwaartepunt in Vlaanderen, met als grootste textiel- en handelscentra: Gent, Brugge en Ieper. In het midden van de veertiende eeuw heeft Gent ongeveer 64000 inwoners. Deze stad is, na Parijs, de grootste stad in Europa ten noorden van de Alpen. Vanaf de tweede helft van de veertiende eeuw beginnen de Brabantse steden hun opmars. Mechelen behoort met Antwerpen, Brussel en 's Hertogenbosch tot de nieuw opkomende centra. Door het verzanden van het Zwin nabij Brugge en de stormvloed van 1375 en 1404, waardoor de Schelde beter bevaarbaar wordt voor zeeschepen, neemt Antwerpen meer en meer de activiteiten van Brugge over. De opstand tegen Maximiliaan van Habsburg tussen 1482 en 1495, waaraan ook Gent deelneemt, maakt dat de internationale handelaars uit Brugge wegblijven. Antwerpen en Mechelen worden om hun trouw door Maximiliaan beloond met privileges en

tolvrijheden. Van dat moment begint de expansie van de Antwerpse haven, waardoor deze uitgroeit tot de belangrijkste handelsmetropool van het Westen. Deze omwenteling heeft zijn gevolgen voor de steden in de omgeving van Antwerpen. Mechelen, Lier, Herentals, Aarschot, Bergen-op-Zoom en 's Hertogenbosch ontwikkelen zich als satellietsteden van de nieuwe havenstad.

Deze evolutie brengt in de satellietsteden een toevloed van inwijkelingen met zich mee. Zij komen van het platteland en uit de steden in verval, om er werkgelegenheid en betere sociale voorzieningen te zoeken. Tussen 1350 en 1500 zal het bevolkingsaantal in de Brabantse steden zowat verdubbelen.

De lakennijverheid, die aanvankelijk de economie in de Nederlanden domineert, kent eerst in Vlaanderen en vanaf 1340 in Brabant een geleidelijke achteruitgang. Zo kende Mechelen haar hoogtepunt als textielstad rond 1330 met een jaarproductie van 72000 el laken op 12000 inwoners (dit is 60 el per inwoner). In 1550 produceerde de stad slechts 60 à 80000 el op 25 à 30000 inwoners (2 à 3,5 el per inwoner)⁽¹⁾. Dit brengt met zich mee dat de steden vanaf 1400 willen overschakelen op meer gespecialiseerde industrieën. Europa kent in die tijd een toenemende vraag naar industriële producten en veredelde fabrikaten. Door de technische ontwikkelingen van de ambachten in de vorige eeuwen, kunnen de Brabantse en Vlaamse steden hierop inspelen. Massa's kostbare stoffen, dure producten en kunst artikelen verspreiden zich vanuit de Nederlanden over Europa.

Tot de ambachten die te Mechelen floreren rekenen we de lederindustrie, de houtbewerking, het borduren en de tapijtweverij, het verven van uit Engeland ingevoerde lakens en de brons- en geelkoperindustrie. Door een wijdvertakt net van water- en landwegen is Mechelen verbonden met Antwerpen en vele andere Brabantse steden, wat de internationale en regionale export van de producten mogelijk maakt⁽²⁾.

De ontwikkeling van de brons- en geelkoperindustrie in de Dijlestad.

Het tijdstip waarop de brons- en geelindustrie zijn intrede in de stad Mechelen doet, kan, bij gebrek aan documenten niet meer achterhaald worden. De enige aanwijzing hieromtrent vindt men in het verzoekschrift van de Mechelse klokkengieters aan koning Philips II uit 1565. Hierin protesteren zij tegen de maatregelen

inzake productcontrole, die hen door de Mechelse stadsmagistraten werd opgelegd. Zij beroepen zich ondermeer op het feit dat het ambacht reeds driehonderd jaar in de stad aanwezig is ⁽³⁾. Volgens deze bron bestaan er reeds gieterijen in de stad sedert de dertiende eeuw. De oprichting in 1254 van de Broederschap van Sint-Elooi illustreert het belang van de metaalsector in de stad tijdens die eeuw. Deze gilde, aanvankelijk opgevat als een organisatie voor de smeden, groeit al vlug uit tot een overkoepelende vereniging voor de verschillende ambachten te Mechelen. De stad kent op dat moment reeds een intense handelsactiviteit door zijn ligging aan de goed bevaarbare Dijle. Binnen een straal van twintig kilometer bevinden zich de rivieren de Zenne, de Rupel, de Demer, de Dender, de Nete en de Schelde, die allen via de Dijle te bereiken zijn. Dit garandeert niet alleen een efficiënt transport van de afgewerkte producten, maar maakt ook de aanvoer van de nodige grondstoffen mogelijk. Het hout, onontbeerlijk als brandstof in de metaalsector, wordt via de waterwegen uit de nabije omgeving of uit de Ardennen en het Rijnland aangevoerd. Het metaal bereikt Mechelen eerder over land. De stad bevindt zich immers op de belangrijke route van kooplieden uit Zuid-Duitsland, wanneer deze naar de jaarmarkten in Brabant en Vlaanderen trekken. Reeds vrij vroeg genieten Keulen en Aken bekendheid als metaalmarkten. Het koper wordt er over land aangevoerd vanuit Bohemen en Harzgebergte. Tijdens de zestiende eeuw verwerkt men ook metaal uit Lübeck en Zweden, dat ditmaal via Antwerpen wordt verscheept.

Een belangrijke factor in de ontwikkeling van Mechelen als koperverwerkende stad, is de relatie met het Luikse en Dinant. Vanouds ressorteerde de heerlijkheid Mechelen onder het prinsbisdom Luik, waartoe ook Dinant behoorde. De stad en haar nabije omgeving vormen aldus een politiek eiland binnen Brabant.

Waar Luik zich na 1500 hoofdzakelijk richt op de ijzerindustrie, ligt het zwaartepunt voordien bij geelkoperproductie. Een groot deel van de bevolking is er betrokken bij de ontginning in de Ardennen van zinkerts, ook galmei genoemd. Ter plaatse vermengt men het zink met ingevoerd rood koper en bekomt met geelkoper of messing. Vooral Dinant groeit uit tot een bekend centrum van koperbewerking, dat hoofdzakelijk bevolkt wordt door koperslagers. Vandaar wordt het geel koperwerk in de Franse taal aangeduid als 'dinanderie' en is de 'dinandier' een geelgieter of koperslager. Ambachtslieden uit deze stad aan de Maas vervaardigen zowel gebruiksartikelen als kunstvoorwerpen, die vervolgens voor kooplieden aan de man worden gebracht. Het belang van de gietkunst in het prinsbisdom Luik wordt geïllustreerd door een aantal objecten uit die tijd, die tot op heden bewaard zijn gebleven. De paaskandelaar uit 1372 in de Onze-Lieve-Vrouwkerk te Tongeren werd, tezamen met een arendlezenaar en een aantal

kandelaars, gegoten door Jean Joses uit Dinant. Twee bankklokken uit die eeuw werden door Luikenaars gegoten: de Roeland te Gent in 1315 door Jan van *Ludeke* en Jan van Roosbeke, de Orrida te Antwerpen in 1316 door Gerardus de *Leodio*. Die naam Luik verschijnt hier in een Duits en Latijns equivalent ⁽⁴⁾.

Het ligt voor de hand dat Mechelen, gezien zijn feodale band met dit gebied en zijn gunstige geografische en economische situatie, uitgroeit tot een centrum van de brons- en koperindustrie.

Van Doorslaer spreekt ook over de bodemgesteldheid van het Mechelse als begunstigende factor. De leemsoort, die in de omgeving van de stad te vinden is, blijkt uiterst geschikt te zijn als basismateriaal voor het vervaardigen van gietvormen. Ook elders in de Nederlanden maakt men gebruik van deze grondstof. In 1591 brengt men 40 karren Mechelse leem naar Middelburg, waar Hendrik van Trier deze zal gebruiken om een klokkenvorm te maken ⁽⁵⁾.

Vijzel gegoten door Hans Vanden Ghein in 1603. Beiaardmuseum, Mechelen

Door de groei van de stadsbevolking wordt de parochie van Sint-Rombouts in 1255 opgesplitst in afzonderlijke parochies. Mechelen wordt meer en meer belangrijk als centrum van religieus leven en verschillende kloosterorden vestigen zich in de stad. Dit resulteert in de bouw van nieuwe kerken en kapellen. Hierdoor ontstaat voor de gietindustrie een geweldige afzetmarkt, aangezien deze in belangrijke mate instaat voor het kerkmeubilair in die tijd : lezenaars, kandelaars, kroonluchters, grafreliëfs, bellen en klokken, aalmoesschotels, gewijd vaatwerk, wieroekvaten, koorhekkens en doopvonten. De aanwas van de bevolking verhoogde ook de vraag naar koperen en bronzen objecten voor industrieel en huishoudelijk gebruik zoals onderdelen van molens en werktuigen, potten, vaten, tafelbellen, bekkens, kannen en mortieren, ijkmaten, bestek en keukengerei, kandelaars en luchters.

Deze industrietak heeft zich in het begin van de veertiende eeuw zo uitgebreid, dat de stadsmagistraten van Mechelen zich genoodzaakt

voelen om de werkzaamheden te reglementeren. De ordonnantie van 1320 betreffende het gieten van koperen potten bepaalt de samenstelling van de te gebruiken legering, het merken van de producten met het schild van de stad en een gietersmerk en de jaarlijkse verkiezing van vier kwaliteitscontroleurs. Op die manier probeert de stedelijke overheid de industrie en de faam van de producten te beschermen. Het merkteken maakt de controle op de werkstukken mogelijk. Het schild van de stad biedt aan de vreemde koper de nodige kwaliteitsgarantie.

Lezenaar in geelkoper uit 1591 van Jan Cauthals II. Sint-Romboutskathedraal Mechelen.

De organisatie van de gietindustrie.

De oudste vermeldingen van klokkengieters te Mechelen dateren uit de veertiende eeuw. "Renerus clockghietere" vindt men er terug in 1347. Naar het einde van de eeuw verschijnen de namen van Jan van Casbroec, Jan van Kerssevoort en Jan Hazaert. De klokkengieters verenigen zich, samen met de andere ambachten die koper verwerken zoals de potgieters (later geelgieters genoemd), de busgieters en de keteleers of koperslagers, in een afzonderlijke natie

binnen de Broederschap van Sint-Elooi. Laenen situeert de vorming van dergelijke naties in het begin van de veertiende eeuw ⁽⁶⁾.

Ondertussen hebben de ambachtsgilden in Vlaanderen en Brabant hun positie ten opzichte van de koopmansgilden flink versterkt. Waar zij oorspronkelijk als verenigingen functioneren, die de bedrijfssector organiseren, vaak met een religieus-charitatieve inslag, groeien zij in die tijd uit tot groeperingen die politiek medezeggenschap en economisch zelfbestuur opeisen. Te Mechelen wordt iedere gilde door vier leden in het stadsbestuur vertegenwoordigd. Intern wordt de gilde bestuurd door een deken en een aantal gezworenen, die verkozen worden onder de leden. Tijdens de eerste helft van de zestiende eeuw, wanneer de klokkengieterij te Mechelen haar hoogtepunt bereikt, bekleden heel wat klokkengieters voor enkele jaren het ambt van deken of gezworene in de smedengilde, waartoe hun natie behoort. Dit illustreert tevens dat deze mensen toen, mede door hun financiële welstand, vrij veel aanzien genoten in de stad ⁽⁷⁾.

De deken en de gezworenen beschikken, naast de bestuurlijke macht, tevens over de rechterlijke macht aangaande geschillen en problemen, die in verband staan met het uitoefenen van het ambacht. Zo bepaalt het statuut uit 1276 van de koopmansgilde te Mechelen, dat de schout van de stad de gildedekens moet terzijde staan in het uitvoeren van een besluit of vonnis.

Om lid te worden van de gilde, moet men de titel van "meester" dragen. De weg tot het meesterschap is echter niet voor iedereen weggelegd. Bewust leggen de voorschriften de lat zeer hoog, om op die manier de positie van de gevestigde ambachtslieden te vrijwaren. Wil iemand meester worden, dan moet hij vooreerst een lange leertijd doormaken. De leerling mag zich, van zodra hij de knepen van het vak kent, gezelschap noemen. Uiteindelijk dient de gezelschap een meesterstuk te vervaardigen, waarmee hij aantoonde dat hij de moeilijkste technieken van het vak beheerst. Mits een soms aanzienlijke bijdrage in de kas van de gilde, kan men vervolgens lid worden. Om het beroep zelfstandig te kunnen uitoefenen, moet de nieuwe meester echter over een vrij groot kapitaal beschikken. Hij staat nu zelf in voor de bedrijfsruimte, de werktuigen, de grondstoffen en een woonhuis met slaapgelegenheid voor eventuele leerlingen. Hierdoor wordt de drempel tot het meesterschap in eerste instantie een financieel probleem. Vaak kan men enkel via overerving een zelfstandige loopbaan uitbouwen. Het hoge bedrijfskapitaal, de grote ambachtelijke vaardigheid, de dure grondstoffen en de uitgebreide gespecialiseerde apparatuur die men nodig heeft, versterken de tendens naar opvolging van vader op zoon binnen de ambachten. De gilde biedt bovendien speciale faciliteiten aan de zonen van eigen leden.

Kookketel uit 1500 door Peter Waghevens. Lacock Abbey, Wiltshire, Engeland

Deze erfelijkheidsfactor is ook duidelijk aanwezig in de Mechelse gieterijen. Er opereren vier dynastieën: Waghevens, Van den Ghein, de Clerck en Cauthals. Wanneer er een andere naam opduikt, dan is deze heel vaak op een of andere manier verwant aan de voornoemde families. Zo wordt de gieterij van Jacob Waghevens (ca 1500- 1574) verder gezet door zijn achterneef Adriaen Steylaert (ca 1530-ca 1581).

Toch was een nieuwe meester, al behoort hij tot een bekende gietersfamilie, niet immer vrij van financiële zorgen bij het opstarten van een gieterij. Diezelfde Jacob Waghevens ziet zich, tussen 1528 en 1530, tot driemaal toe verplicht op een hypothecaire lening aan te gaan, ten einde zijn gieterij aan de gang te houden. In de decennia, die daarop volgen, zal hij zich echter ontpoppen tot een der meest succesvolle gieters in de familie.

Politieke en economische verschuivingen tijdens de vijftiende eeuw.

In 1356 schenkt de prinsbisschop van Luik de heerlijkheid Mechelen als eigendom aan Lodewijk van Male, graaf van Vlaanderen. Door het huwelijk van zijn erfgenaam en dochter Margaretha met Filips de Stoute komt Mechelen onder de regering van de Bourgondische hertogen. Ook het hertogdom Brabant, dat vanaf 1404 geregeerd wordt door de jongste tak van het huis Bourgondië-Valois, wordt na 1430 definitief een onderdeel van de Bourgondische Nederlanden. Hierbij wint Brabant, ten opzichte van Vlaanderen, meer en meer aan belang en dit zowel op politiek als op economisch vlak. Antwerpen begint een buitengewoon snelle ontwikkeling als havenstad. Er ontstaat in die tijd een alliantie in de Europese handel tussen de Zuid-Duitse kooplieden en de handelaars uit Genua, Spanje en Portugal. Noord- en Zuid-Europa vinden elkaar te Antwerpen. De stad wordt de spil van het Europese transitoverkeer. Dit zorgt voor een enorme groei van de afzetmogelijkheden.

Ook de brons- en koperindustrie in de Nederlanden weet hieruit zijn profijt te halen. De Portugezen verhandelen te Antwerpen specerijen uit het Verre Oosten en West-Afrika, plus suiker van de eilanden in de Atlantische Oceaan. Op de Brabantse jaarmarkten kopen ze vervolgens koperproducten, om die dan overal ter wereld van de hand te doen ⁽⁸⁾. Ook de Britse eilanden zijn voor hun kopervoorzieningen afhankelijk van de Nederlanden, aangezien er daar voor 1585 nauwelijks koper ontgonnen wordt. Alles wordt er geïmporteerd, van geelkoperen staven tot afgewerkte producten. De onderhandelingen, die resulteren in de eerste, geslaagde exploitatie van een kopermijn in Engeland, vinden in 1564 te Antwerpen plaats. Het geïnvesteerde kapitaal komt ook uit deze stad ⁽⁹⁾. Ook Spanje wordt, dankzij de politieke band met de Nederlanden, een grote afnemer van koper- en bronsproducten.

De bloeitijd van de Mechelse gieterkunst.

Mechelen, dat op een spreekwoordelijke boogscheut van Antwerpen ligt - van op de Sint-Romboutstoren ziet men bij helder weer de Onze-Lieve-Vrouwetoren - bevindt zich in een uiterst favorabele positie, in vergelijking met de concurrerende kopercentra zoals Dinant, Brugge, Namen, Doornik en Bouvignes. Vanaf 1430 oefent de stad een grote aantrekkingskracht uit op gieters en koperbewerkeren. Jan Zeelstman (ca 1410-voor 1475) is een der eerste klokkengieters die te Mechelen zijn intrek neemt. Hij komt uit Vesseem, nabij Eindhoven. In 1439 duikt hij te Mechelen op als gieter; Twee jaar later staat hij als meester vermeld in

Klok van Cornelis Waghevens te Bromeswell Suffolk uit 1530

De Prins van Parma,
Katelijnestr.
Woonhuis familie Waghevens
16^e eeuw

In documenten uit 1462-1464 wordt Hendrik Waghevens (+1483) gesignaleerd en men noemt hem een gerenommeerd klokkengieter.

Aangezien deze familienaam voor 1447 niet te vinden is in de Mechelse aktes, mag verondersteld worden dat ook hij een inwijkeling is. Deze gieter wordt de stamvader van een geslacht waarvan, tussen 1462 en 1574, elf leden als klokkengieter actief zullen zijn. Enkele jaren nadien verschijnen ook

Jan Jancoppens (+ voor 1486), alias van den Eynde, en Wouter Quaeywas (+ na 1508) in de stad. Zij worden respectievelijk in 1462 en 1466 in het poortersboek genoteerd. De aantrekkingskracht van Mechelen duurt nog voort tot aan het begin van de zestiende eeuw. In 1506 wordt Willem Van den Ghein (+ voor 1533) uit Goorle poorter. Net als Hendrik Waghevens wordt ook hij de stamvader van een klokkengietersgeslacht dat tot 1697 te Mechelen zal werken.

Opmerkelijk is het feit dat zowel Wouter Quaywas als Willem Van den Ghein uit de omgeving van 's Hertogenbosch afkomstig zijn. Vanaf het eind van de veertiende eeuw geniet ook deze stad bekendheid als klokkengietersstad. De families van Vechel, van Hyntham en Hoerken zijn er in deze chronologische volgorde werkzaam. De klokkengietkunst beleeft er na 1450 haar ultieme bekroning in het werk van de familie Moer en van Geert Van Wou (ca. 1450-1527). Rond 1480 wijkt Van Wou uit naar het noordelijke Kampen omwille van de al te grote concurrentie in de streek ⁽¹¹⁾. Is dit misschien ook de beweegreden geweest voor Wouter Quaeywas en Willem Van den Ghein om naar Mechelen te verhuizen ?

De gunstige economische ligging van Mechelen, zoals die reeds eerder beschreven werd, wordt in de laatste decennia van de vijftiende eeuw nog versterkt door de rol die Mechelen toebedeeld krijgt in het politieke gebeuren in de Nederlanden. Met de regering van Karel de Stoute, die een centralistische bestuursvorm nastreeft, verschuift de politieke activiteit meer en meer naar Brabant. In 1473 richt de hertog te Mechelen het hoogste juridische orgaan op voor de Nederlanden: het Parlement van Mechelen. Hij opteert juist voor deze stad omwille van haar onafhankelijke positie in Brabant. Onder de regering van Karel V wordt de heerlijkheid Mechelen de kleinste der zeventien provinciën. Na het overlijden van Karel de Stoute, kiest zijn weduwe, Margaretha van York, Mechelen als verblijfplaats. De trouw aan Maximiliaan

van Habsburg, echtgenoot van hertogin Maria van Bourgondië, bestendigt de politieke rol van de stad. Die bereikt haar hoogtepunt wanneer Maximiliaan's dochter, Margaretha van Oostenrijk, tussen 1506 en 1515 als regentes en van 1515 tot 1530 als landvoogdes vanuit Mechelen de

Nederlanden regeert. De vorstin toont als mecenas een grote belangstelling voor het humanisme en de renaissancekunst, die toen in de Nederlanden nog vrij onbekend was. Het hof trekt vooraanstaande kunstenaars aan, zoals de beeldhouwers Conrad Meit, Jan Mone en Ginot de Beaugrant en de schilder Jacopo de Barbari. Haar nieuwe paleis is een vrij vroeg voorbeeld van renaissancearchitectuur in de Nederlanden.

Heeft de aanwezigheid van de vele kunstenaars in de stad enige invloed gehad op de ornamentiek van de klokkengieters ? Wellicht kan deze vraag positief beantwoord worden. Op de klokken van Jacob Waghevens vinden we reeds ornamenten in de nieuwe Renaissance-stijl. Dergelijke versieringen worden gebruikt op een klok van Jacob Waghevens uit 1532, gegoten voor de kerk van Rijen, nu in het Nationaal Beiaardmuseum te Asten. Gaat het hier werkelijk om stijlinvloeden vanuit het hof, of komt de nieuwe ornamentiek eerder overgewaaid uit Antwerpen ? Daar ontstond in de zestiende eeuw immers een Vlaams-Italiaanse stijl, die ook groteskenstijl genoemd wordt. Deze wordt vrij snel populair en duikt overal op in de architectuur, beeldhouw- en schilderkunst. Die stijl ontstaat echter pas na 1540, wanneer Antwerpse graveur Cornelis Bos in 1540 terugkeert van een Italiaanse reis en prenten met de ornamentatie van het Domus Aurea te Rome verspreidt. Daar dergelijke grotesken reeds in 1532 in de Mechelse klokkengietერი worden toegepast kan men vermoeden dat Jacob Waghevens directe contacten had met kunstenaars aan het Mechelse hof ⁽¹²⁾.

Het verkeer van kunstenaars, diplomaten en zakenlieden aan het hof heeft een sterke weerslag op het culturele en economische leven in de stad. Ook voor de koper- en bronsbewerders brengt dit heel wat buitenlandse bestellingen met zich mee. Zo was het de gewoonte dat Spaanse mecenasen, waaronder dona Mancina de Mendoza, echtgenote van Hendrik van Nassau, te Mechelen een volledig stel liturgische voorwerpen in koper bestelden om die nadien naar Spanje te verscheppen.

Grotesken, versieringen op de Martinusklok door Jacob Waghevens, 1550. Museum Vleeshuis, Antwerpen

Margaretha van Oostenrijk, landvoogdes der Nederlanden.
Atelier van Barend van Orley, Brussel Museum voor Schone
Kunsten

Tot op heden staan er Mechelse pelikaanlezenaars in de kathedralen van Sevilla, Salamanca en Cordoba. Ook de zo typische rijk versierde bronzen belletjes uit de ateliers van de familie Van den Gheyn vinden een buitengewone afzet in Spanje ⁽¹³⁾. Haast in ieder rijk huis of kerk doen ze dienst als tafel- of altaarbel. Dit alles blijft ook niet zonder gevolgen voor de binnenlandse markt. Door de expansie van handel en nijverheid ontstaat er een welvarende middenklasse, die een toenemende behoefte heeft aan de veredelde fabricaten van bronsgieters en koperbewerkeren.

Tijdens de regeringsjaren van Margaretha van Oostenrijk bereikt de gietkunst te Mechelen haar meest productieve fase. Van 1399 tot 1697 wonen er 42 klokkengieters in de stad, waarvan achttien tijdens de zestiende eeuw. Het absolute hoogtepunt valt tussen 1520 en 1530, waarbij er niet minder dan acht gieterijen tegelijkertijd aan het werk zijn.

De kanonnengieterij.

Op dat ogenblik is Mechelen, samen met de Duitse stad Nurenberg, ook uitgegroeid tot een der grootste Europese centra voor het gieten van kanonnen. Rond 1400 vindt er een ingrijpende omwenteling plaats in de oorlogvoering. De cavalerie moet wijken voor de infanterie. De zware artillerie en het licht geschut worden een van de belangrijkste onderdelen van het

leger. Aanvankelijk werkte men met gesmede ijzeren 'bussen'. Tijdens de eerste helft van de vijftiende eeuw kent het gieten van kanonnen een enorme technische vooruitgang, zodat men vanaf 1500 hoofdzakelijk beroep doet op bronzen geschut. Dit betekent voor de metaalnijverheid in Europa een ongekende groeimogelijkheid. De vele vestingsteden, de legers en de vloot moeten allen voorzien worden van artillerie.

Te Mechelen treft men reeds een kanongietter aan in 1379. Zijn naam is Jan Stoep. Het duurt echter tot de tweede helft van de vijftiende eeuw deze industrie er op de voorgrond treedt. In het Historisches Museum te Bern staat er een "steenbus" gegoten in 1474 door Jehan de Malines, die toen in dienst was van de Bourgondische hertog. Dit wapen is een onderdeel van de enorme oorlogsbuit, die de Zwitsers in 1476 nabij Granson veroverden op Karel de Stoute. De Bourgondische hertog zag daar zijn volledige artillerie verloren gaan. Mechelen wordt echter pas echt belangrijk, wanneer Maria van Bourgondië het arsenaal van de hertogelijke artillerie in deze stad deponiert.

Tijdens de Habsburgse periode probeert de centrale overheid de kanonnengieterij te controleren door aan bepaalde gieters een octrooi toe te kennen. In ruil hiervoor, geven deze voorrang aan de opdrachten van staatswege. Het gebruik van zwaar geschut neemt fel toe door de haast continue strijd van Karel V tegen Frans I van Frankrijk. Tussen 1521 en 1559 verzesvoudigt men de uitgaven voor het geschut. De keizer bestelt in de Nederlanden tussen 1552 en 1559 274 kanonnen met een totaal gewicht van 450 ton. De Mechelaars Cornelis Pastenaken en Remy de Halut maken er 220 stuks van, wat staat voor 370 ton brons. Remy de Halut wordt beschouwd als een der grootste geschutsgieters van zijn tijd.

Kanongietterij aan de Oude Brusselstraat. De Noter circa 1835

Hij giet minstens 270 kanonnen in de periode 1538-1567 en dit met een gemiddelde van negen stuks per jaar. Hierbij verwerkt de man vijf tot zes ton brons per maand ⁽¹⁴⁾! Remy de Halut is de opvolger van de vermaarde Hans Poppenruyter (+1533). Deze gieter, die vermoedelijk ooit kanonnier was van Karel de Stoute, komt uit Nurenberg. Pas in 1515 wordt hij poorter van Mechelen, alhoewel hij er in 1498 reeds 52 kanonnen maakt voor de Franse koning Louis XII.

Poppenruyter's faam is zo groot dat ook Albrecht Dürer, tijdens zijn verblijf te Mechelen in de zomer van 1520, hem met een bezoek vereert.

De regerende instanties werken tot 1631 met het octrooisysteem. In dat jaar verstevigen zij hun controle door het oprichten van een staatsgieterij: de koninklijke kanonnengieterij van Mechelen. Van 1623 tot 1723 wordt die bestuurd door leden van de familie Cauthals. Nadien moet men, gezien het verval van de Mechelse gietindustrie, beroep doen op vreemde gieters zoals Willem Witlockx (+1733) uit Antwerpen en Lambert Fransquin uit Luxemburg. Het bedrijf houdt op te bestaan, op het ogenblik dat de troepen van de Franse Republiek de Nederlanden binnenvallen. Enkele kanonnengieters, waaronder de familie Cauthals, gieten ook klokken, zij het niet meer op hetzelfde kwantitatieve en kwalitatieve peil van de klokkengieters uit de zestiende eeuw. Anderzijds leveren sommige klokkengieters ook wel eens kanonnen. Cornelis Waghevens (+ na 1544) giet in 1543 voor de stad Antwerpen zeven grote kanonnen, die de namen van de zeven planeten dragen. Ook Jan II Van den Gheyn (+1573) staat bekend als kanonnengieter ⁽¹⁵⁾.

Mechelen in verval.

Op lange termijn hebben de Frans-Habsburgse oorlogen, die aanvankelijk de Mechelse gieterijen ten goede kwamen, negatieve gevolgen voor deze industrie. De oorlog tussen 1521 en 1529 en de politieke ontwikkelingen die er op volgen, veroorzaken een eerste crisis in de handel van de Zuidelijke Nederlanden. Het Antwerpse transitoverkeer wordt er door gestoord. De interesse van de vreemde kooplieden voor de producten uit dit gebied vermindert. Zo verkleint de afname van de koperproducten door de Portugezen.

Portret van Filips II op de Michaelklok door Peter Vanden Gheyn uit 1610

Na 1530 is Mechelen over zijn hoogtepunt heen. Door het overlijden van Margaretha van Oostenrijk in dat jaar, raakt de stad de voordelen als hoofdstad kwijt. Het hof verhuist nadien immers naar Brussel. Vervolgens treft een ramp de stad. Door de

aanwezigheid van de keizerlijke artillerie te Mechelen, staan er heel wat kruitmagazijnen. Het magazijn aan de Zandpoort explodeert in 1546 en hierbij wordt een deel van de stad in puin gelegd. De grote concentratie van gieters brengt met zich mee dat na 1530 het aanbod van koper- en bronsproducten de vraag overtreft. Bovendien maken vreemde kooplieden van de bekendheid van Mechelen gebruik, op er producten aan te bieden die op andere locaties vervaardigd zijn. In 1539 protesteren de brons- en kopergieters tegen de grote concurrentie van nieuwe inwijkelingen en vreemde handelaars. Sommige Mechelaars gaan over tot frauduleuze praktijken om goedkoper te gieten en zo hun prijs te verlagen. Ondertussen wijken enkele gieters, waaronder Cornelis Waghevens, uit naar betere oorden. In 1562 is de toestand in verband met frauduleuze praktijken zo erg geworden, dat de Mechelse stadsmagistraten menen te moeten ingrijpen. Ze vaardigen een reglement uit voor de natie van de brons- en koperverwerkers, waarin de controle op de afgeleverde producten strenger wordt. Het stadsbestuur zal zelf twee controleurs aanstellen, die toezicht houden op de gieting en op het afgewerkte product. Tegen deze maatregel ontstaat groot verzet. Het geschil mondt uit in het reeds vermelde verzoekschrift van de voornoemde natie aan koning Philips II. Toch wegen ook in deze zaak de persoonlijke belangen van bepaalde gieters meer door dan het belang van de gehele natie. Twee van de ondertekenaars van het verzoekschrift, Jacob Waghevens en Jan II Van den Gheyn - toen de belangrijkste klokkengieters in de stad - stellen zich, tot verwondering van de stedelijke overheid, tevens kandidaat voor het ambt van stedelijk controleur.

De economie te Mechelen krijgt de genadeslag in de tweede helft van de zestiende eeuw. De religieuze troebelen met de beeldenstorm in 1566 en de daarop volgende repressie door de hertog van Alva, verstoren alle handelsactiviteiten in de Nederlanden. De import van grondstoffen en de export van producten valt stil. In 1572 wordt Mechelen door de Spaanse troepen geplunderd. Acht jaar later krijgt de stad een calvinistisch bewind, dat gedurende vijf jaar de macht in handen heeft. Wanneer in 1585 de Schelde gesloten wordt, valt definitief het doek over de internationale handel. De algemene malaise heeft een enorme weerslag op de populatie in de Nederlanden. Te Mechelen vermindert het aantal inwoners tussen 1585 en 1595 van 25 a 30.000 tot 10.972 ⁽¹⁶⁾.

De gieters krijgen het, net als alle andere ambachtsslui en neringdoeners, hard te verduren. Hendrik Van den Gheyn (1560-1602) raakt nooit uit de schulden. Ook Jan III Van den Gheyn (+1626) staat bij zijn overlijden bij menig schuldeiser in het krijt. Rond 1600 resten er nog welgeteld een kanongieter, drie klokkengieters en een handjevol koperslagers en geelgieters in de stad.

Herstel tijdens de zeventiende eeuw.

De regeringsjaren van Albrecht en Isabella (1598-1621 brengen een licht economisch herstel met zich mee. Na het dramatisch dieptepunt rond 1590 duurt het wel tot 1660 tot het peil van 1568 wordt bereikt; dit keer echter zonder de dynamiek die de export vroeger met zich mee bracht. Door de contrareformatie krijgt de cultuur een nieuw elan. In 1595 wordt te Mechelen het Groot Seminarie opgericht en het Groot Begijnhof vestigt zich binnen de stadsmuren. Religieuze orden als de jezuiten en de dominicanen verschijnen er op het toneel. Van dat ogenblik af kent de stad een hervatting van de bouwactiviteiten. De kerk van het Groot Begijnhof, de Jezuïetenkerk (nu St.-Petrus en Pauluskerk), de kerk van Onze-Lieve-Vrouw-van- Hanswijk, de kerk van het klooster van Leliëndaal en zelfs heel wat fraaie burgerhuizen geven de stad een nieuw barok gelaat.

Doopvont Hanswijkkerk uit 1656 door Jan de Clerck

De gieterijen tijdens de zeventiende eeuw zijn in handen van een drietal families: Van den Ghein, de Clerck en Cauthals. De familie Waghevens is reeds een eeuw te voren uitgestorven. Jan Cauthals bestuurt met zijn nakomelingen de koninklijke kanonnengieterij. De klokkengieterij bereikt tijdens deze eeuw niet meer hetzelfde niveau als voorheen.

Van den Gheyn, Brussel Sint-Michielskathedraal: Salvator detail

De vraag naar beiaarden is, op enkele uitzonderingen na, door de verzadiging van de markt en de slechte financiële situatie van steden, kerken en abdijen praktisch stil gevallen. Na 1650 kunnen de Mechelse gieters trouwens niet meer voldoen aan de nieuwe eisen inzake de klankkwaliteit van de beiaard. De gebroeders Hemony weten, dankzij nieuwe inzichten in de relatie tussen boventoonstructuur en profiel van de klank en ook het ontwikkelen van het stemprocédé, de kwaliteit van het instrument baanbrekend te verbeteren. Zij hoeven geen enkele concurrentie te vrezen; ook niet in de Zuidelijke Nederlanden, waar zij vanaf 1654 opdracht uitvoeren. In 1679 zal Mechelen, als een der laatsten, een Hemony-beiaard aankopen.

Peeter (1607-1659) en Jan (1642-1697) Van den Ghein zijn de meest productieve klokkengieters in de stad tijdens de 17e eeuw. Peeter giet in 1638, samen met Peeter II de Clerck (1591-1642) de bijna acht ton zware Salvator van de Sint-Romboutstoren en nadien een vrijwel gelijkaardige klok voor de Sint-Michielskerk te Brussel. Andere gieters vervaardigen enkel occasioneel nog klokken. Het gebrek aan ervaring op dit domein uit zich in een verminderde klankkwaliteit en een verouderde ornamentiek. Zij verdienen hun brood ook vaak als geelgieter en gieten stukken voor kerkelijk, huiselijk en industrieel gebruik. Dit betekent evenwel niet dat de giettechniek kwalitatief verminderd is. Een aantal bewaard gebleven objecten, zoals de monumentale Christus aan het kruis, gegoten door Jan III Cauthals (ca.1585-1640) uit 1635- nu in de kathedraal te Antwerpen -getuigen van een groot vakmanschap. Ook de Mechelse koperslagers brengen werk voort met artistieke waarde.

In 1655 vertrekt Andreas Van den Ghein (1634-1683) naar Sint-Truiden om er een nieuw bestaan op te bouwen. De verminderde vraag naar brons- en koperproducten en de onderlinge concurrentie in de stad noodzaken hem tot verhuizen. In die tijden voelen de Mechelse gieters ook een toenemende concurrentie van buiten uit. Naast Melchior de Haze (1632-1697) te Antwerpen, vindt men in de

Nederlanden een groot aantal ambulante klokkengieters aan het werk.

Grafsteen van Rombout († 1661) en Jacob De Clerck (1665). Klokkengieters. O-L-V o/d Dijkekerk

Zij komen, net als de Hemony's, uit Lotharingen afgezakt om hier een nieuw arbeidsterrein te vinden. Met het overlijden van Jan Van den Ghein in 1697 komt er definitief een einde aan vierhonderd jaar klokkengieterij te Mechelen. Hiermee verdwijnt de naam Van den Ghein echter niet uit de beiaardgeschiedenis. De nakomelingen van Andreas bouwen tijdens de achttiende eeuw te Leuven een gieterij die, vooral dankzij de figuur van Andreas Jozef (1727-1790), beiaarden van superieure kwaliteit zal produceren. Een pittig detail in de Leuvens geschiedenis van deze familie, is het verzoek in 1740 van de weduwe van Andreas Frans Van den Gheyn (1696-1730) aan de stad Mechelen om er een klokkengieterij op te richten. Zij doet dit in naam van haar schoonbroer Peter VI Van den Gheyn (1698-na 1754)) en haar twee zonen, Matthias (1721-1785) en de reeds genoemde Andreas Jozef. Het negatieve antwoord van de Mechelse stadsmagistraten op deze vraag heeft de terugkeer van de familie naar de voorvaderlijke stad voorgoed onmogelijk gemaakt⁽¹⁷⁾. Daardoor speelt de geschiedenis van de klokkengieterij

in de Zuidelijke Nederlanden tussen 1735 en 1980 zich hoofdzakelijk te Leuven af.

Noten

1. W. Prevenier en W.Blockmans, *De Bourgondische Nederlanden*, Antwerpen, 1983, p. 79.
2. W.Prevenier en W.Blockmans, *cf. supra*, p.16-45, p.95. ; *Algemene geschiedenis der Nederlanden*, 6, Haarlem, 1979, p.27.
3. G. Van Doorslaer, L' Ancienne Industrie du Cuivre a Malines, in Bulletin du Cercle archéologique. littéraire et artistique de Malines, 20, 1910, p.16.
4. *Algemene geschiedenis der Nederlanden*, 4, Haarlem, 1980, p.109.
5. G.Van Doorslaer, *cf. supra*, p. 54.
6. J.Laenen, *Geschiedenis van Mechelen tot 't einde der Middeleeuwen*, Mechelen, (1926), p. 267.
7. G.Van Doorslaer, *Les Waghevens. Fondateurs de cloches*, overdruk uit *Annales de l'Académie Royale d'Archéologie de Belgique*, Antwerpen, 1908 ; G.Van Doorslaer, *Les van den Ghein. Fondateurs de cloches, canons, sonnettes et mortiers a Malines*, overdruk uit *Annales de l'Académie Royale d'Archéologie de Belgique*, Antwerpen, 1910.
8. *Luister van Spanje en de Belgische steden 1500-1700*, 1, o.l.v. J. Duvosquel en I. Vandevivere, Brussel, 1985, p. 109.
9. J.Murray, *Vlaanderen en Engeland. De invloed van de Lage Landen op Engeland ten tijde van de Tudors en de Stuart*, Antwerpen, 1985, p. 169 en 330.
10. G.Van Doorslaer, *L'Ancienne Industrie du Cuivre a Malines. III La Fonderie de Cloches*, in Bulletin du Cercle Archéologique. Littéraire et Artistique de Malines, 20, 1910.
11. C. Fehrmann, *De Kamper klokkengieters*, Kampen, 1967, p.33-43.
12. *Vlaamse Kunst. Van de oorsprong tot heden*, o.l.v. H. Liebaars, V. Vermeersch, L. Voet, F. Baudouin, R. Hoozee, Antwerpen, 1985, p. 226, p. 244; A. Lehr, *Beiaardkunst in de Lage Landen*, Tiel, 1991, p. 102.
13. *Luister van Spanje en de Belgische steden. 1500-1700*, 1, p. 268.
14. *Algemene Geschiedenis der Nederlanden*, 6, p. 45-52; G.Van Doorslaer, *L'Ancienne Industrie du Cuivre a Malines*, p. 78.
15. G.Van Doorslaer, *cf. supra*, p. 78.
16. H. Kennis en L. Mondelaers, art. *Mechelen: het verhaal van een binnenstad*, in *Monumenten en landschappen*, 3, 1984, p. 6-32.
17. P.Vernimmen, *De klokkengieters Van den Gheyn en Van Aerschodt*, in *Stad met klank. Vijf eeuwen klokken en klokkengieters te Leuven*, Leuven, 1990, p.45.